

Doç. Dr. M. KEMAL ÖZERGİN

SELÇUKLU SANATÇISI
NAKKAŞ ABDÜLMÜ'MİN EL-HOYÎ HAKKINDA

BELLETEN, Cilt XXXIV, Sayı 134 (Nisan 1970'den ayıbasım)

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1970

No: 2629

No: 2629

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. 0129

SINIFLAMA NO.

0129

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

SELÇUKLU SANATÇISI NAKKAŞ ABDÜLMÜ'MİN EL-HOYÎ HAKKINDA

Doç. Dr. M. KEMAL ÖZERGİN

I

XI. yüzyılın ilk yarısı içinde, Oğuz ulusu'nun Mâverâünnehr (Batı Türkistan)'den kalkan bir çok boyları, Hazar denizi'nin güneyinden geçip, Horasan üzerinden önce bugünkü İran ve Azerbaycan'a, oradan da kuzey Irak ile Suriye, Anadolu ve daha sonra Balkanlar'a yayılmıştı. Türk boylarının tarihteki üç büyük göçünden sonuncusu olan bu hareket, tarihte kesin ve geniş tesirli bir sonuç elde etti. Sayılan bölgelerde bir Türk çoğunluğu yerleştirerek, yen bir siyasî ve içtimaî hâkimiyet kurulmasına yol açtığı gibi, çevre kavimler üzerinde de mühim kültür tesirleri yapmıştır. İşte bu mühim göçün tabîî bir sonucu olarak kurulan ilk devlet de, Büyük Selçuklu Sultanlığı (1040-1157) oldu.

Büyük Selçuklu devri sanatı üzerinde bilhassa son yıllarda yapılan araştırmalar, bize birçok yeni görüş ve bilgiler kazandırmıştır. Bununla birlikte, bu sanatın mühim bir kolu olan resim alanında yaratılmış ve bugün elimizde bulunan az sayıdaki eserler üzerinde, ne yazık ki, çözüm bekleyen bir çok mesele vardır. Bu yazıda onlardan biri, "Varka vü Gülşâh" mesnevisindeki minyatürlerin (Hazine 841) meydana getirildiği yer ve zaman hususunda bazı yeni kayıtlar tanıtılacak ve dolayısıyla ressamı Nakkaş Abdülmü'min el-Hoyî'nin kimliği üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi bu eseri ilk defa merhûm Prof. Ahmet Ateş buldu ve tanıttı¹. Onun anlattığı üzere, "Varka vü Gülşâh", benzeri çok görülen iki âşîğın sonu acıklı bitmiş romanıdır. Olaylar Arabistan'da Mekke yakınındaki çölde bulunan Benû Şeybe arap aşiretinde geçer ve bu aşiretin kardeş iki reisi, Halil (= Hilâl)'in kızı Gülşâh ile

¹ AHMET ATEŞ : *Farsça eski bir Varka vü Gülşah mesnevisi*. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. V. cilt (31 Aralık 1953). 33 - 50, 4 levha.

Humâm'ın oğlu Varka arasındaki acıklı aşk hikâyesini anlatır. Hikâye aslında 645-680 yıllarında hayatta olduğu bilinen eski Arap şâiri 'Urva b. Hızâm'ın talihsiz hayatından alınarak işlenmiştir. Burada sadece adlar değişiktir. Bu konu önce, yaygın bir halk hikâyesi olarak o bölgede görüldü, sonra doğu ve batıya yayılarak, yüksek zümre edebiyatında da ele alındı. İran edebiyatında ilk 'Ayyûkî'nin bu eseri, Türk edebiyatında ise önce, Yûsuf-i Meddâh'ın mesnevisi (telifi : 770/1371) bilinir.

Söz konusu olan Varka vü Gülşâh mesnevisi², 'Ayyûkî mah-lâsını kullanan bir şâirindir. Onun, adı geçen bu eserinden başkasını tanımadığımız gibi, hayatı hakkında da hiçbir bilgi bulunamamıştır. Mukaddime'de eserin "Sultan Ebû'l-Kasım Mahmûd" şeklinde anılan bir hükümdara sunulduğu belirtilmiştir (2 a. yp.). Bu şahsın tanınmış Gazneli Sultanı Ebû'l-Kasım Mahmûd (387-421/997-1030)'dan başkası olmadığı kuvvetle tahmin edilebilir. Bu görüşe göre eser, XI. yüzyılın başlarında ve Gazne bölgesinde (Afganistan) nazma çekilmiş oluyor. Mesnevi, Bahr-i Mütekarib (fa'ülün, fa'ülün, fa'ülün, fa'ül) vezninde ve farsçadır.

Eserin elimizdeki minyatürlü elyazması (Hazine 841), şâirinin kaleminden çıkan bir nüsha değil, bunun daha sonra yapılmış bir kopyasıdır. İstinsah kaydı bulunmadığı için, elyazmasının kimin tarafından, nerede ve ne zaman meydana getirildiğini açıklıkla bilemiyoruz. Ancak yazısı, VI.-VIII. (milâdî XII.-XIV.) yüzyıllar arasında bilhassa Anadolu'da istinsah edilmiş eserlerde çok görülen yazıdandır. Bu yazı ve minyatürlere bakılırsa, yazmanın VII./XIII. yüzyılın ilk yarısına âit olduğu kesinlikle söylenebilir. Merhûm A. Ateş bu yazısında, Moğollar'dan önceki devreye âit olduğunu ileri sürdüğü ve "biraz ibtidâî" bulduğunu belirttiği minyatürlere de bahsetmiş ise de, ileride görülecek nakkaş imzası üzerinde, nedense durmamıştır.

Bir kaç yıl sonra Hüseyin G. Yurdaydın, müslüman minyatürüne dâir bir makalesinde³, aynı eserden kısaca bahsetti (187. s.). Orada İran bölgesinde gelişmiş minyatürlerin dördüncü eseri olarak

² Metindeki ara-başlıkları için bk. FEHMİ EDHEM KARATAY : *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi farsça yazmalar kataloğu*. İstanbul 1961. 142 s.

³ HÜSEYİN G. YURDAYDIN : *Başlangıcından XIII. yüzyıl sonlarına kadar müslüman minyatürü*. Yıllık araştırmalar dergisi, II (1957). 181 - 192.

ele alınan Varka vü Gülşâh, A. Ateş'in yukarıdaki yazısından istifadeyle tanıtıldı ve ondaki figürler ile XIII. yüzyıl İran sahası minyatürleri (elyazmaları ile çömlerdekiler) arasındaki bâriz benzerliğe işaret edildi.

Varka vü Gülşâh'ın minyatürleri, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 1959)'nde ilgililere Suut Kemal Yetkin tarafından tanıtılmıştır⁴. Bu tebliğde, yine A. Ateş'in yazısından naklen kısa bilgi verilmiş ve bu arada nakkaşının adı da "Abdül-mü'min Muhammed al-Mahvî" şeklinde anılmıştır. Kitabın yazısının özelliğinden başka, minyatürlerindeki figürleri Selçuklu devri Rey ve Kâşân çömleri üzerindeki, Kelile ve Dimne minyatürleri (Münih)'ndekiler ile karşılaştıran S. K. Yetkin, Varka vü Gülşâh'ın XII. yüzyılın sonlarına doğru veya en geç XIII. yüzyılın ilk yarısında meydana getirildiğini ileri sürmüştür.

Üzerindeki ilgi artan Varka vü Gülşâh minyatürleri 1961 yılında çıkan üç ayrı yayında ele alındı. M. Ş. İpşiroğlu ile S. Eyüboğlu, çağdaş eserlerin açık şahadeti ile XIII. yüzyıla âit olduğunu belirttikleri bu aşk ve yiğitlik destanının minyatürlerindeki figürlerin Selçuklu tiplerini temsil ettiğini, bitkilerin Dioscorides elyazmasındaki, hayvanların Kelile ve Dimne (aynı yüzyıl)'dekilere benzediğini, atların çin üslûbunda olduklarını anlattılar ve üslûbunu tahlil ettiler⁵.

Artık oldukça bilinen Varka vü Gülşâh minyatürleri, Basil Gray'in İran resim sanatına dâir hacimli bir eseriyle⁶ umumî kadroya girmiş oldu. Tanınmış sanat tarihçisi, kitabının Giriş bölümünde XIII. yüzyıl başlarındaki Irak ekolünden saydığı bu eser hakkında, "figür çizimleri İran'ın Selçuklu çömlerine benzer", "manzûme farsçadır", "İranlı bir hattât tarafından istinsah edilmiştir", "açıkça Selçuklu çağından" dediği halde, "ancak kumaşların kıvrımları (The drapery folds) Irak ekolünün tabiata pek uygun geleneğindedirler" görüşünü ileri sürerek, "ve onun en iyisi bir Iraklı

⁴ SUUT KEMAL YETKİN : *Bir Selçukî elyazması üzerine*. Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 1959), Tebliğler. Ankara 1962. 411 - 412, levha CCLXXXI.

⁵ M. Ş. İPŞİROĞLU - S. EYUBOĞLU : *Turkey, ancient miniatures*. ys. 1961. 18 - 19. s.

⁶ BASIL GRAY : *Persian painting*. Lausanne 1961. 17. s.; *La Peinture Persane*. Lausanne 1961. 18. s.

çevreye uygun düştüğü görülüyor” sonucuna varmıştır. B. Gray, eserin nakkaşı üzerinde de durmuyor.

A. Ateş de, aynı yıl yayımlanan ikinci makalesiyle yine bu eseri ele aldı⁷. İlk yazıdaki bilgilerin hemen olduğu gibi tekrarlandığı bu makalede, şâir ‘Urva b. Hizâm el-‘Uzrî’den bahsedilmiş, yazmanın tavsifi yapılmış, eserin edebiyat tarihindeki ehemmiyeti açıklanmış, metnin bir özeti verilmiş (145, 148-151. s.) ve Yûsuf-i Meddâh’ın mesnevisi ile karşılaştırılmıştır. Makaleye eklenen 15 levhada, yazmanın 71 minyatürünün hepsi tek-tek izah edildiği gibi, bunlardan seçme 44 parça da güzel fotokopiler ile sunulmuştur. Yazının bizi ilgilendiren tarafı 13. levhada nakkaşa âit imza kitâbesinin fotokopisi (fig. 37 ve 38) ile bunun okunuşunun verilmiş olmasıdır. Orada bu imza şöyle okunmuştur : “‘amal ‘Abd al-Mu’min b. Muḥammad al-Ḥavî al-Naqqash”. Ancak onun kimliği üzerinde durulmamıştır.

Varka vü Gülşâh’a eğilen diğer bir sanat tarihçisi Richard Ettinghausen de, bir kaç yıl arayla çıkan iki kitabında ondan bahsetti. Arap resim sanatına dâir olan birincisinde⁸, bu sanatın kadrosu içinde olduğunu kabul ve XIII. yüzyıl ortalarında Musul (Kuzey Irak)’da hazırlandığını tahmin ettiği “Kitâbü’d-Diryâk (Viyana, Nationalbibliothek, A. F. 10)”ın başındaki tabloyu, “çağdaş İnan Selçuklu elyazması Varka vü Gülşâh’ın minyatürlerine benzer” resimlerin kuvvetli tesiri altında kalmış olarak görmüştü.

Yine onun üç yıl sonra çıkan ve doğrudan doğruya Türk minyatürlerini ele aldığı diğer eserinde⁹ ise, başta bizim Varka vü Gülşâh incelendi. R. Ettinghausen burada, çok kısa bir tahlilini yaptığı minyatürlerin XIII. yüzyılda meydana getirildiğini ve nakkaşının da, bugün bile türkçe konuşulan Azerbaycan’ın Hoy şehriden Muhammed’in oğlu Abdülmü’min olduğunu bildirmiştir.

Varka vü Gülşâh üzerindeki bilgi ve görüşler bu yolda gelişirken, M. Ş. İpşiroğlu aynı yıl yayımlanmış Moğol resim sanatına dâir eserine¹⁰ onu da dahil etti. Bu araştırmada ona dâir çok değişik

⁷ AHMED ATEŞ : *Un vieux poème romanesque Persan ; récit de Warqah et Gulshâh*. Ars Orientalis, IV (Michigan 1961). 143 - 152, 15 planches.

⁸ RICHARD ETTINGHAUSEN : *Arab Painting*. Lausanne 1962. 92, 161. s.

⁹ RICHARD ETTINGHAUSEN : *Turkish miniatures, from the 13th to the 18th century*. Milano 1965 (UNESCO). 8. s. ve Contents, plates 1 ve 2.

¹⁰ M. S. İPŞIROĞLU : *Malerei der Mongolen*. München 1965. 36 - 39, 93. s.; *Painting and culture of the Mongols*. New York (ts.). 40 - 43, 97. s.

görüşlerin ileri sürüldüğü görülüyor. Şöyle ki : bu eser Selçuklu çağından menşei almamakla birlikte, "bir Moğol tesirinden söz açmağa imkân verir". Üslûbunun özelliklerine bakılırsa minyatürler, XIII. yüzyılın ilk yarısında ve "Şiraz"da meydana getirilmiştir. Figürlerde "Selçuk-Moğol tipi" seçiliyor. Resimli anlatım tarzı, burada bazı "Moğol tesiri"ni ortaya koyuyor. Sayın İpşiroğlu'nun eserini baştan-başa dolduran diğer minyatürler ile en küçük bir benzerliği görülmemesine rağmen onun, bu tesirleri teşhis etmesi Varka vü Gülşâh'taki figürlerdir. Onun "Selçuk-Moğol" diye adlandırdığı bu tipler, eğer antropologlar tarafından da ciddiye alınabilirse, yeni bir görüş olacaktır. Sayın İpşiroğlu, geniş yer verdiği bu eserin nakkaşını hiç dikkate almadığı gibi, A. Ateş'in yazılarından çok faydalandığı halde bunu da, nedense belirtmemiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi asistanı Filiz Öğütmen de, minyatür bölümünün küçük katalogunda¹¹, Varka vü Gülşâh'ı "XIII. ve XIV. yüzyılda İran'da yapılmış minyatürler" başlıklı kısmın ilk eseri olarak ele alır. Öğütmen onun, XIII. yüzyılın ilk yarısında meydana getirildiğini, "Mezopotamya ekolü"nü üslûp özelliklerini taşımakla birlikte, "uzak-doğu sanatı" (?) etkilerini de gösterdiğini ileri sürmüştür.

Bildiğime göre, Varka vü Gülşâh'ın minyatürlerini çok yeni bir görüşle ele alan eserler, Ernst J. Grube'nin son iki araştırması olmuştur. Grube, her şeyden önce toplayıcı ve tasnif edici bir çalışma yapmaktadır. Bu çalışmalarında günümüze eserleri oldukça az gelmiş, toplayıcı gözle bakılmamış değişik bir resimleme üslûbu üzerinde durmakta ve bunun özelliklerini tesbit etmeğe çalışmaktadır. Eserlerinden İslâm dünyası sanatına dâir olan birincisinde¹², "İran'daki Selçuklu Türkleri sanatı" bölümünde bundan kısaca bahsetmiştir : Selçuklu resim ekolünden sadece Varka vü Gülşâh minyatürleri kalmıştır. Bu eser tarihsizdir. Ressamı Abdülmü'min ibn Muhammed el-Hoy el-Nakkaş'tır. Onun nisbesi Doğu Anadolu (19. resim-altı : Azerbaycan)'ya işaret ederse de, nerede hazırlandığı belli değildir. Resimlerin üslûbu, onun XII. yüzyılda (19. resim-altı : XIII. yüzyıl başlarında) Selçuklu ülkesinde yapıldığını gös-

¹¹ FİLİZ ÖĞÜTMEN : *XII.-XVIII. yüzyıllar arasında minyatür sanatından örnekler*. İstanbul 1966. 8. s.

¹² ERNST J. GRUBE : *The World of Islam*. Haarlem-New York 1966. 73. s.

terir. Onun resimleri XII. ve XIII. yüzyıllarda İran ve Anadolu'da yapılmış çömlmektekilerin üslûbundadır

E.J. Grube, son eseri olan "The Classical style in Islamic Painting"de¹³ Varka vü Gülşâh'ın incelediği resim üslûbu içindeki yerini mükemmel bir şekilde belirtmiştir. Orada anlattığına göre, bu ayrı resim üslûbu Orta-asya'nın Turfan bölgesinde Bezeklik (VII. yy.) ile Şorçuk (VIII.-IX. yy.) duvar resimlerinde gelişmiştir. Esas itibariyle uygur tipleri ile seçilen bu "Uygur üslûbu" daha sonra sırasıyla :

a) Gazneliler'in Leşker-i Bazar'daki yıkık Saray'ın duvar resmi kalıntı parçalarında (X.-XI. yy.),

b) Büyük Selçuklu başşehri Rey kazılarında çıkarılan duvar resimlerinde (XII. yy.),

c) Yine Selçuklu çağında imâl edilmiş bir çok boyalı çömlekte (İran : Rey ve Kâşân; Türkiye : Kubâdâbâd),

d) Yine aynı çağda İran veya Türkiye elyazmasındaki (Varka ve Gülşâh) resimlerde,

e) Musul ekolü (Kuzey Irak) elyazmaları minyatürlerinde (XII.-XIII. yy.),

f) Bir kısım Rakka (Kuzey Suriye) çömlüğünde (XIII. yy.),

g) Memlüklü elyazmalarında (Mısır, XIV. yy.) ve

h) İlk Osmanlı elyazmalarında (Türkiye, XV. yy.) görülmektedir.

Böylece bu "Uygur üslûbu"nun VII. yüzyılda Orta-asya'da başlayıp, XV. yüzyılda Yakın-doğu'ya kadar sürdüğü anlaşılıyor. Onun vardığı sonuca göre, bu üslûp Batı'ya göç eden Türkler tarafından getirilmiş ve yeni siyasî merkezlerde (Gazne, Rey, Kâşân, Anadolu, Musul) devam ettirilmiştir.

İşte Varka vü Gülşâh'ın minyatürleri üzerinde yapılmış araştırmalardan tesbit edebildiklerimin başlıcası ve görüşleri bunlardan ibarettir.

II.

Varka vü Gülşâh mesnevisi, Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı (İstanbul)'nın Hazine kısmı nr. 841 -de bulunuyor¹⁴. Eserin, tam

¹³ ERNST J. GRUBE : *The Classical style in Islamic painting*. ys. 1968. 16 vd.

¹⁴ Elyazmasının tavsifi için krş. A. ATEŞ'in 1. ve 7. çıkmalardaki makaleleri ile F. E. KARATAY : aynı esr. 141 - 142. s. (nr. 386).

adı bilinmeyen şâirinin kullandığı “‘Ayyûkî” mahlâsı metinde sadece iki yerde (2 b., 70 b. yp.) görülür. ‘Ayyûkî eserine ne ad verdiğini metinde işaret etmemiştir. Bununla birlikte 1 a. yp.-da bulunan “Varka vü Gülşâh” kaydı onun adı olarak kullanılmıştır.

Kitap, açık kahverengi meşinden, miklâplı sâde bir cilt içindedir. Şirâzesi sağlamdır. Cildi, ortada ve kenarda basma şemse ve zincirek ile süslenmiştir. Bu bezemenin Osmanlı çağından önceye âit olduğu muhakkaktır.

Metin, eni 220 × boyu 277 mm ölçüsünde 70 yaprak tutar. Kâğıdı, açık saman sarısı renkte, az aharlı ve orta kalınlıktadır. Yapraklarda herhangi bir su damgası görülüyor. Her sayfadaki 180 × 227 mm ölçüsündeki yazılar, iki sütun üzerine 19 satır olup, bunlar kırmızı mürekkep ile, arası boş çift çizgili cedvel içine alınmıştır. Metnin serlevhası boş bırakılmıştır. Bir çok bahis başları da sadece kırmızı mürekkep ile yazılmış olup, hiç bir tezhip ihtiva etmez.

Koyu kahverengi mürekkep ile yazılmış olan yazısı, okunaklı ve irice Anadolu Selçuklu neshi'dir. Metinde bazı kelimeler hareketlidir. Bu okunaklı, dairevî ve işlek karakterli nesih yazı, XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da istinsah edilmiş bir çok eserde görülür¹⁵.

Kitabın sonunda istinsah kaydı bulunmadığı gibi, hiç bir yerinde tarihlenmeye yarayacak bir kayıt da görülüyor. Bazı yapraklarında Sultan II. Bayezid (1481 - 1512)'in beyzî biçimli mührü vurulmuş olduğuna göre, çağında onun kitaplığında bulunmuş olmalıdır. Cildinin ve bazı yapraklarının eskiden tamir gördüğü anlaşılıyor.

Varka vü Gülşâh mesnevisinin pek çok sayfasında, metin arasına yerleştirilmiş 71 adet minyatür vardır. Bunlar Uygur üslûbunda olup, Selçuklu devrine âittir. Bazılarının zemini boyalıdır. Figür araları, çiçek, ağaç ve hareket halindeki hayvan motifleri ile doldurulmuştur. Bu tarzın tamamen benzerleri yine Selçuklu çağı elyazmaları¹⁶ ile çömlerinde de görülür. Buradaki minyatürlerin

¹⁵ Anadolu Selçuklu neshi ile yazılmış bazı eserler : (1) İBN-İ BİBİ; *El-Evâmirü'l-‘Alâ'iyye fi'l-umûri'l-‘Alâ'iyye*. I. Tıpkıbasım. Ankara 1956. (2) KERİMÜDDİN MAHMÛD: *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. nşr. Dr. Osman Turan. Ankara 1944. ekli levhalarla bakınız. (3) Anonim : *Târih-i âl-i Selçuk*. nşr. Prof. Dr. F. N. Uzluk. Ankara 1952. Tıpkıbasım kısmı. Ayrıca bk. A. ATEŞ'in 1. ve 7. çömlerinde adı geçen makaleleri.

¹⁶ Bu hususta bk. (1) *Kütübü'd-Diryâk* (Paris, Bibl. Nat. 2964); (2) *Kütübü'l-Ağânî* (İstanbul, Türk-İslâm Eserleri Müzesi); (3) *Kütübü'd-Diryâk* (Viyana, Nationalbibliothek, A.F. 10).

bazısı oldukça bozulmuş ve çoğunun izi de yaprağın arka yüzüne geçmiştir.

Eserin 58 b. yaprağındaki minyatürde (61. resim) bir imzâ kitâbesi vardır. Metindeki 71 minyatürü çizen nakkaşa âit olduğu muhakkak bulunan bu imzâ kitâbesi, Varka vü Gülşâh'ın başbaşa çizilen resimleri arasında ve altın yıldız bir zemin üzerinde bulunuyor. Kitâbe şöyledir (Bk. Levha, a ve b) :

‘Amal-i ‘Abdülmü’min b. Muḥammed
el-Nakḳâş el-Ḥuveyyu¹⁷

Nakkaşın bu imzâsı “Muhammed’in oğlu Hoylu Nakkaş Abdül-mü’min’in eseri” anlamına gelir. Selçuklu resim sanatının bu güzel ve fevkalâde kıymetli minyatürlerini meydana getiren nakkaşın adından başka, şimdiye kadar hiç bir bilgi elde edilememiştir. Halbuki elyazmasının taşıdığı özellikler ve bu imzâ kitâbesi, onun nerede, ne zaman ve kimin tarafından meydana getirildiğini oldukça ortaya koymaktadır. Minyatürlerin nakkaşı Muhammed-oğlu Abdül-mü’min olup, nisbesine bakılırsa Hoylu (Azerbaycan)’dur. Metnin yazısı da XIII. yüzyılda Anadolu’da görülen Selçuklu neshi’dir. Varka vü Gülşâh minyatürleri üzerine eğilen araştırmacılar, sadece bunun XIII. yüzyılın ilk yarısına âit olduğunda birleşmişler, fakat çoğunluğu nakkaşın Hoylu olduğunu ve bilhâssa metin yazısının tamamen Anadolu özelliği taşıdığını dikkate almamışlardır.

III.

Tarihî kaynaklardan öğrenildiğine göre, Türkiye Selçukluları çağında Azerbaycan ile Anadolu arasında devamlı bir içtimaî, kültür ve etnik bağ mevcut olmuştur. Zaten aynı göç kaynağından gelen boyların yerleştiği bu iki bölgeyi, birbiri arkasına Selçuklu ülkesine katılan bir bütün gibi düşünmek daha yerinde olacaktır. Türkiye Selçukluları’na âit eski yerli kaynaklarda Azerbaycan’ın çeşitli şehirlerinden pek çok kimsenin batıya, Anadolu’ya geldiği kolaylıkla

¹⁷ el-Ḥuveyy خوى : Daha Selçuklu fethinin ilk yıllarında (XI. yy. ortaları) Türkler’in eline geçen bu Azerbaycan şehrinin adı, IX. - XIII. yüzyıl kaynaklarında Ḥuveyy, ondan sonra Ḥoyy şeklindedir. Bk. YĀKŪT AL-HAMAVÎ: *Mu‘cam al-Buldân*. II. Beyrût 1956. 407 - 409. “خو Ḥavv” ve “خوى Ḥuvayy” maddeleri. Ayrıca krş. MİRZA BALA : “Hoy”. İslâm ans.

tesbit edilmektedir. Bu göç ta XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar sürmüştür. Bunlar arasında bir çok Hoylu'nun da bulunduğu, kaynaklarda görülen nisbelerinden anlaşılıyor. Nitekim XIII. yüzyıla âit yerli bir kaynakta adları bulunan Hoylular'dan birinin, imzâ kitâbesi yukarıda verilen Selçuklu nakkaşı ile aynı adı taşıdığı görülüyor.

Türkiye Selçuklularının ileri gelen devlet adamlarından Atabeg Celâleddin Karatay Beg, Konya'daki 649/1251 yılında tamamlanmış medresesi için bir çok vakıflar yapmıştı. Buna âit Vakıf-nâme yine Konya'da şehrin kadısı 'İzzeddin Muhammed el-Râzî tarafından 651 yılının Cumâdalûlâ ayında (Temmuz 1253) hazırlanıp, 25 Cumâdalûlâ (24 Temmuz) günü de tasdik ve tescil edilmiştir¹⁸. Bu Vakıf-nâme'nin asıl metninde bulunan 50 den fazla şâhidi arasında ve itibarlı bir yer olan başlarda şu imzâ görülüyor¹⁹ :

- (1) اشهدنى الواقف والحاكم دام علاهما
 (2) بجميع ما رقمه كاتبه الشيخ عبد المؤمن
 (3) بن محمد الخوي في التاريخ المزبور

Bu imzâdaki şahsın açık adı şöyledir : El-Şeyh 'Abdülmü'min b. Muhammed el-Höyî.

1253 yılında Konya'da yaşayan Hoylu Abdülmü'min'in, Varka vü Gülşâh'ın minyatürlerini çizen nakkaş ile aynı kişi olması çok mümkündür. Zamanı ve yeri tutan iki imzâdaki fark, ilkinde "el-Nakqâş", diğerinde ise "el-Şeyh" ünvanının bulunuşudur. Vakıf-nâme'deki imzâ ediş şekli, el-Şeyh ünvanı²⁰ ve şâhitler arasında başta gelen mevkiine bakılırsa bu şahsın, artık yaşlı bir kimse olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Bu iki imzâ, aynı kişinin ise, "el-Nakqâş"

¹⁸ Bu Vakıf-nâme'nin aslının nerede olduğu bilinmiyor. 1329/1911 yılında yapılan tescilinin sûreti Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi, Defter nr. 577, 28 - 31. s. dedir. Nşr. DR. OSMAN TURAN : *Selçuk devri vakfiysleri, III. Celâleddin Karatay, vakıfları ve vakfiyeleri*. Belleten, XII/45 (Ocak 1948). 17 - 171. s.

¹⁹ DR. O. TURAN : aynı esr. metin 134. s. fotokopide XXIX. levhanın 34. resmi. Dr. O. Turan bu imzadaki iki kelimeyi yanlış kaydetmiştir : عبدالمؤمن değil, عبدالمؤمن ve baba adı da محمود değil, محمد olacaktır. Krş. O. TURAN : *Türkiye Selçuklulari hakkında resmî vesikalar*. Ankara 1958. 9. s. 27. çıkma. İmzânın aslındaki الخوي nisbesi, الخونى şeklinde yazılmış ise de, bunun son tescil sırasında yapılmış bir yanlışlık olduğu muhakkaktır.

²⁰ el-Şeyh : bu kelime "50-den yukarı yaşlı adam... üstad" anlamları başta olmak üzere çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bk. E. W. LANE : *Arabic-English Lexicon*; F. STEINGASS : *Persian-English Dictionary*; A. COUR : "Şeyh". İslâm ans.

nisbesi onun gençlik veya orta yaşlılık devresinin bir meslek nisbesi veya ünvanı olabilir.

Karatay medresesi vakıf-nâmesi'nde başka Hoylular da tesbit ediliyor²¹. Bunlardan biri şu şahısdır : “‘Abdullâh b. Muḥammed el-Ḥöyî”²². Bu ikinci imzâda görülüyor ki, baba adı ile mensup olduğu yer nisbesi, yukarıda geçen Şeyh Abdülmü'min'inki ile birdir. Şâhitler arasında birlikte bulunmalarına da bakılırsa, onların kardeş olduğunu düşünmek hiç de yanlış olmamalıdır.

Burada tanıtılan Hoylu Abdülmü'min'den başka, yine Türkiye Selçukluları ülkesinde yaşamış ve onunla ilgili olduğu sanılan bir Hoylu daha biliyoruz. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu bölgesinde bulunduğu anlaşılan Hoylu Hasan'ın da Varka vü Gül-şâh'ın nakkaşının oğlu olduğu düşünülebilir. Bu şahıs bilinen eserlerinde tam adını şöyle yazmıştır :

Hüsâmeddîn el-Ḥasan b. 'Abdilmü'min el-Ḥuveyyu²³ el-Muzafferî

Hoylu Hüsâmeddin Hasan'ın yukarıda tanıttığımız, Hoylu Abdülmü'min'in oğlu olması kuvvetle muhtemeldir. Hüsâmeddin Hasan, münşilikte tanınmış bir bilgin ve şâir idi. Bazı eserler kaleme almıştır. 684 Muharremi (Nisan 1285)'nde Kastamonu ve yöresindeki Çoban-oğulları beğliği'nin hükümdarı Muzaffereddin Yavlak-arslan Beg için, “Nüzhetu'l-Küttâb ve Tuḥfetü'l-Ahbâb” adlı bir eser telif etti. Aynı yılın 1 Receb (2 Eylül) günü de hükümdarın oğlu Hüsâmeddin Mahmûd Beg adına “Kavâ'idü'r-Resâ'il ve Fevâ'idü'l-Faḍâ'il” adlı eserini yazdı. Daha sonra 1 Muharrem 690 (4 Ocak 1291) günü “Rüsümü'r-Resâ'il ve Nücümü'l-Faḍâ'il”

²¹ Anadolu'ya göçen Hoylular'dan bazıları şunlardır : (1) Abdülcâmi' b. Abdirrahman b. Muhammed el-Hoyî (DR. O. TURAN : aynı esr. metin 135. s. fotokopide XXX. levhanın 35. resmi); (2) Abdüssamed b. Ebî Bekr b. el-Hasan el-Huveyyu (DR. O. TURAN : aynı esr. metin 98. s. fotokopide XIX. levhanın 18. resmi); (3) Hüseyin Hoyî (840/1436-37 yılında Mezid-oğlu Ömer tarafından Osmanlı ülkesinde tertip edilmiş “Mecmuatü'n-Nezâir”de şiirleri var. KÖPRÜLÜ-ZADE M. FUAD : *Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri*. İstanbul 1928. 60-61 s. daki çıkma).

²² Bk. DR. O. TURAN : aynı esr. metin 135. s. fotokopide XXIX. levhanın 34. resmi. Burada da nisbenin الحورى şeklinde yanlış istinsah edilmiş olduğu görülüyor.

²³ el-Ḥuveyyu / el-Ḥöyî : Bu nisbe gerek eserlerinin değişik nüshalarında ve gerek onlardan bahseden eski kaynaklarda الخوى (Fâtiḥ ktp. 5406, 59 b., 72 b. yp.) veya الخوي şeklindedir.

adlı eserini bitirdi²⁴. Nihayet yaşlı iken, aynı yılın 1 Recebi (30 Haziran) günü de oğlu Nasrullah Ahsen için "Günyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib" adlı kitabını kaleme aldı²⁵. Hoylu Hüsâmeddin Hasan'ın ölüm tarihi şimdilik belli değildir.

Şimdi buraya kadar gözden geçirilen kayıtların verdiği sonuçları şöylece toplayabiliriz :

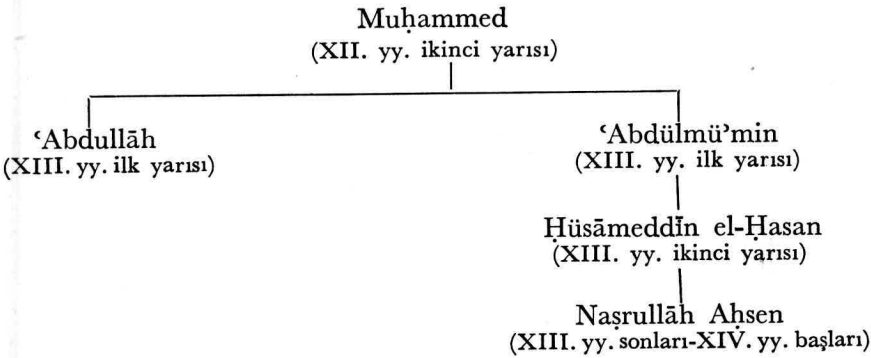
1 — Varka vü Gülşâh'ın minyatürlerinin ressamı Hoylu Nakkaş Muhammed-oğlu Abdülmü'min'dir. Nisbesi onun Azerbaycanlı olduğunu açıkça gösteriyor.

2 — Eserin metin yazısı, Anadolu Selçuklu neshi'yledir. Bu yazı daha çok XIII. yüzyıl elyazmalarında görülür. Bu bakımdan onun da meydana getirildiği yer, Anadolu olmalıdır.

3 — Selçuklular çağında Azerbaycan ile Anadolu arasında daimî bir münasebet mevcut idi. Bu bakımdan Karatay medresesi vakıf-nâmesi'nde şahit olarak bulunan şahıs ile, Varka vü Gülşâh nakkaşı Hoylu Abdülmü'min'in aynı kişi olması çok mümkündür. Yine bu Vakıf-nâme'deki Hoylu Abdullah da onun kardeşi, aynı yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu'da yaşamış münşi ve şâir Hüsâmeddin Hasan ise, onun oğlu olacaktır.

4 — Bu kayıtların verdiği bilgilere göre, Varka vü Gülşâh'ın minyatürleri, metin yazısının da gösterdiği üzere, XIII. yüzyılın ilk yarısı içinde, Türkiye Selçukluları ülkesinde ve muhtemelen Konya'da meydana getirilmiştir.

5 — Nakkaş Abdülmü'min'in soy şeceresini göstermek üzere şöyle bir şema yapılabilir :

²⁴ Nşr. Prof. DR. A. S. ERZİ : *Selçukîler devrine âit inşâ eserleri* : I a. Ankara 1963. 1 - 46. s.-da metnin bir kısmı.

²⁵ Nşr. Prof. DR. A. S. ERZİ : aynı esr. 1 - 16. s.-da metnin bir kısmı.

Levha a

(عَمَلِ؟) عَبْدُ الْمُؤْمِنِ

بْنِ مُحَمَّدِ النَّقَاشِ

الْحَوَیِّ

Levha b